

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlâk Eğitimi

Esra BOZKURT*

Özet

Çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreçle ilgili ahlâk eğitimi üzerine bir araştırma yapılmıştır. Klasik Osmanlı döneminde ahlâk eğitimi önemli bir yere sahiptir, ancak ders programlarında yer almamaktadır. XVIII. yüzyılda başlayan yenileşme çabalarının Tanzimat' la birlikte hız kazanması ve Osmanlı'nın yaşadığı yenilgiler; beraberinde modernleşme çalışmalarını getirmiş, kurtuluşun eğitimle gerçekleşebileceğini düşünen Osmanlı, bu dönemde Batı tarzı eğitim kurumları açmıştır. Toplum içerisinde ahlâkî yozlaşma ortaya çıkınca, Tanzimat döneminde klasik Osmanlı döneminden farklı olarak ahlâk eğitimine müfredatta ayrı bir yer verilmiştir. Tanzimat'ta mayalandığını düşündüğümüz Cumhuriyet döneminde ise her alanda olduğu gibi ahlâk eğitiminde de Batı'nın etkisinin devam ettiği ve seküler değer algısının hakim olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Osmanlı, Tanzimat, Cumhuriyet, Eğitim.

Abstract

In this study was carried out research on process-related moral education from the Reformation up to the first years of the Republic. Moral education has an important place in the classical Ottoman period, but are not included in the curriculum. Reform efforts which began in the 18th Century's that has gain speed with it and brought together in the defeat of Ottoman modernization work live, Ottoman which is thinking that salvation can be realized through education has led Western-style educational institutions in period.

* KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

When the moral degeneration exit out of in society, in Tanzimat period, unlike the moral education in the curriculum of the classical Ottoman period are given separately. Reforms in the Republican era we thought fermentable, as well as in the moral education effect was seen in all areas of the West. In moral education in this period can be said to be dominated by Western and secular values perception.

Key Words: Ethics, Ottoman, Tanzimat, Republic, Education.

Giriş

Her dönemin, çağın, milletin veya toplumun kendisine özgü ahlâk anlayışı olduğu bir gerçektir. Çünkü toplumları bir arada tutan ve varlığını devam ettirmesini sağlayan hususlardan birisi de ahlâki normlardır. Ahlâk eğitimi bireyin ve toplumun huzurunu sağlama hususunda önemli bir rol oynamaktadır. Bunun bilincinde olan devletler, vatandaşlarının huzurunu temin etmek için örgün veya yaygın eğitim yoluyla ahlâk eğitimi vermeye çalışmışlardır.

Bazı toplumlar ahlâk eğitimini dini temellere dayandırırken, bir kısmı ise bu eğitimi din dışı referanslarla; akıl, sezgi, duygu vb. kavramlarla şekillendirmişlerdir. Kaynağı ne olursa olsun her toplumu bağlayan bir ahlâk anlayışının olduğu görülmektedir. Çalışmada Tanzimat dönemi, ahlâk eğitimi açısından incelenecek olup, süreç içerisinde farklı siyasi dönemler bu konuda değişkenlik göstermediği için bir bütün olarak ele alınacaktır. Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti eğitim programlarında, ahlâk derslerine müstakil yer verilmemiş olup, genel olarak derslerin muhtevası içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra Batı'ya yönelik artarak toplum içerisinde ahlâki yozlaşma ortaya çıkınca devlet tarafından müdahale edilerek ahlâk dersleri eğitim kurumlarının ders programlarında yer almıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Ahlâk: Ahlâk, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış

kurallarının tamamı; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy olarak tanımlanır. Diğer bir açıdan insanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamıdır.¹

1.2. Ahlâk Eğitimi: Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.² Ahlâk eğitimi ise bireyin ahlâki davranışlarında değişiklik oluşturma süreci demektir. Bu bakımdan çocuğun davranışları, önce aile, sonra okul, sonra da diğer kurumlar ve toplum içinde değişir.

Eğitim ile ahlâk arasında sıkı bir ilişki vardır. Eğitimsiz ahlâk düşünülemez. Bireyler arasındaki ahlâki gelişim farkı eğitim yoluyla azaltılabilir. Genel geçer ahlâki kurallar ve ilkeler bakımından eğitim almaları, insanların daha üst düzeyli ahlâki değerleri tanımalarına zemin hazırlayacaktır. Eğitimin nihai amacı da ahlâklı insanlar yetiştirmek olmalıdır.³

2. Ahlâk'ın Kaynağı Hakkında Düşünceler: Ahlâkın toplumları bir arada tutan ve huzuru temin eden, iyi-doğru-güzel-kötü-yanlış-çirkin gibi davranışları kurallara bağlayan bir alan olduğu düşünülebilir. İnsanların davranışları da ahlâkın sunduğu ölçülere göre değerlendirilir. Kuralların ve ölçünün olmadığı bir yerde iyilik, mutluluk ve huzurun da olamayacağı değerlendirmesini yapmak mümkündür. Bu sebeple her toplumun görevinin, bireylerine ahlâki kuralları kazandırmak ve benimsetmek yükümlülüğü olduğu ifade edilebilir. Toplumlar arasında evrensel ahlâk kuralları olduğu gibi her toplumun kendisini bağladığını kabul ettiğimiz kuralları vardır. Bu durum benimsenen ahlâk anlayışının ne ile temellendirilebileceğini gündeme getirmektedir.

Ahlâk'ın temellendirilmesinden maksat ahlâki kuralla-

¹ Ahmet Cevizci, "Ahlâk", Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay., İstanbul, 2005, s. 28.

² Recai Doğan, Remziye Ege, Din Eğitimi El Kitabı, Grafiker Yay., Ank., 2013, s.38.

³ Doğan, Ege, a.g.e, s.151-152.

rın kaynağının ne olduğunun tespit edilmeye çalışılmasıdır. Yapılan temellendirmeler din ve din dışı olarak ele alınabilir.

a) Din ile temellendirilmeyen anlayışta ahlâk farklı filozoflar tarafından akıl, sezgi veya duygu olarak kabul edilmiştir. İlk çağ felsefesinde Sofistler, her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmek suretiyle ahlâk felsefesinde rölativist bir anlayışı hakim kılmışlardır.⁴ Bu sebeple ahlâk algısı toplumdan topluma, fertten ferde değişebilir.

b) Din ile yapılan temellendirmede ise ahlâk teorilerinin ayırt edici özellikleri, Tanrı'nın varlığı ve vahiy gerçeğinden hareket etmiş olmalarıdır. Ancak bu ahlâk teorileri, temel ahlâk kurallarının tespitinde vahye verdikleri öneme göre değişiklik gösterirler. Din ile temellendirilen ahlâk teorilerinin hepsinde ahlâki değerlerin kaynağı mutlak varlık olan Allah⁵ olduğu anlayışı hâkimdir. Bu nedenle kaynağı Allah olan din temelli ahlâk teorilerinin ahlâk algısının sabit, değişmez, evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Ahlâk'ın kaynağını din dışı olarak temellendirenlerin, ahlâk anlayışlarını akıl, sezgi, duygu gibi kavramlar etrafında şekillendirdikleri görülür. Sokrat ve Platon ahlâkın kaynağını "iyi" idesinde görürken tüm ahlâki eylemlerin evrensel biçimde ölçüldüğü, değerlendirildiği bir kriter ve zemin olmasından bahseder; buna göre ahlâk evrensel temellidir.⁶

Aristo ise Sokrat ve Platon'un ahlâk anlayışının içi boş bir "iyi" idesine dayandığını söyleyerek ahlâkın kaynağının insanın kendi pratik hayatı içerisinde aranması gerektiğini belirtir; bir anlamda ahlâkın toplumsallığına vurgu yapar. Ayrıca Aristo, ahlâka insan aklının üzerinde bir statü verir ki bununla insan aklının ahlâki ilkeleri denetleme ve sorgulama çabasında bulunabileceği gibi bir sorunu da ortaya çıkarmaktadır.⁷

⁴ Recep Kılıç, *Ahlâk'ın Dini Temeli*, 7. bs., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2012, s14-15.

⁵ Kılıç, a. g. e., s. 85-161.

⁶ Hasan Küçük, *İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistemik Problemler*, Dersaadet Yay., İstanbul, 1980, s. 472.

⁷ Burhanettin Tatar, "Ahlâk'ın Kaynağı", *İslâm'a Giriş Ana Konularıyla Yaklaşımlar*, DİB. Yay., Ankara, 2006, s.194.; Mustafa Çağırıcı, "Ahlâk" *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ans.,C.I, İFAV Yay., İstanbul,*

J.S. Mill 'e göre ahlâkın temel ilkesi, fayda veya en büyük mutluluk ilkesidir. Burada mutluluktan haz veya acının yokluğu anlaşılır. Ahlâk ilkesi olarak kabul edilen en büyük haz (mutluluk), insanın, kendi en büyük mutluluğu değil, belki toplu ve genel olarak en büyük mutluluğudur. Bu sebepten kişi, mümkün olduğunca çok sayıda insana, mümkün olduğu kadar çok miktarda haz temin edecek şekilde davranmalıdır. Zira Mill ahlâkın tarifini şöyle yapar: Ahlâk; birtakım hareket, kural düsturlarıdır ki kendilerine uyulduğu zaman imkân dâhilinde bütün insanlığa, yalnız insanlığa değil bütün duygulu varlıklara, gerek nitelik gerekse nicelik bakımından zevkçe mümkün olduğu kadar zengin bir hayat sağlayabilir.⁸ Buna göre Aristo'nun, ahlâkın bireyselliğini ön plana çıkarırken Mill'in, ahlâkın sadece bireye yönelik olmadığını; bütün varlıklara haz veren, zengin bir hayat sağlayan davranış kuralları olduğunu söyleyerek ahlâkın toplumsallığını ön plana çıkardığı görülmektedir.

Ahlâk'ın kaynağını din olarak temellendirenlerin ahlâk anlayışlarının ise iyilik, kötülük, adalet gibi ahlâki değerler etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu hususta Mütezili kelâmcılara göre iyilik, kötülük, adalet gibi ahlâki değerler; Allah'ın iradesinden bağımsız, gerçek bir varoluşa sahiptir. Davranışları ahlâken iyi veya kötü kılan objektif özellikler vardır. Bir davranışın ahlâken iyi veya kötü olması, Allah'ın onu emir veya yasaklamasıyla değil, o davranışta bulunan faydalı veya zararlı olma gibi birtakım özellikleri sebebiyledir. Hatta Allah'ın bir davranışı emretmesi veya yasaklaması, adı geçen davranıştaki bu özelliklere bağlıdır. Allah'ın iradesinden bağımsız, objektif bir varoluşa sahip olan ahlâki değerler, Mütezili kelâmcılara göre, genellikle sadece insan aklıyla bilinirler.⁹ Bu sebeple iyi, kötü gibi bilinen davranışların doğruluğuna, ancak Allah'ın hâkim olduğunun ve ahlâken kötü olanın işlenilmeyeceğinin akıl ile bilinmesiyle mümkün

1997, s. 63.

⁸ Kılıç, a.g.e., s.10.

⁹ A.g.e., s. 89.

olduğu söylenebilir.

Eş'arî ekolüne mensup kelâmcılara göre ise adalet, iyilik, kötülük gibi ahlâki değerlerin Allah'ın murad ettiği şeyden başka herhangi bir manası yoktur. Buna göre Allah tarafından emredilen davranışlar ahlâken iyi, yasaklananlar ise ahlâken kötüdür. Objektif bir değer teorisini kabul etmeyen Eş'arîlere göre insan davranışları ontolojik olarak ahlâken tarafsızdır. Davranışların ahlâki bir değer kazanması ancak ilâhî irade ile mümkündür. İlâhî buyruklar ile belirlenen ahlâki değerler ancak vahiyle bilinir. İnsan aklının vahiyden bağımsız olarak ahlâki değerlerin bilgisine ulaşma imkânı yoktur.¹⁰ Buradan hareketle iyi, kötü, adalet gibi Allah'ın iradesinden bağımsız ahlâki değerlerin olmadığı düşünülerek iyi ve kötü gibi ahlâki değerlere muhteva kazandıran özelliklerin Allah'ın emir ve yasakları olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle insan aklının ahlâki değerlerin bilgisine ancak vahiy bilgisiyle ulaşabileceği düşünülür.

Maturîdî'ye göre iyilik ve kötülük gibi ahlâki değerler, ontolojik olarak objektiftir. İnsan davranışları bizzat iyi olanlar, bizzat kötü olanlar ve bu ikisi arasında bulunanlar olmak üzere üçe ayrılırlar. İlk ikisinin bilgisine insan aklı, vahiyden bağımsız olarak sahip olurken sonuncular ancak vahiyle bilinir.¹¹ Demek ki iyilik, kötülük gibi ahlâki değerler Allah'ın iradesinden bağımsız objektif olarak vardır, ancak insan bu değerleri akıl ile kavrayabilir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ahlâki temellendirme hususunda bazı felsefecilerin dini ahlâk, ahlâki da din gibi kabul ettiklerini, onlara göre dinin bir ahlâk meselesi olduğunu, ahlâkın olduğu yerde dine ihtiyaç olmadığını ileri sürdüklerini ifade eder.¹² Din hedefleriyle ahlâk gibi kabul edilebilir, ancak ahlâk din yerine geçemez. Ne ahlâk dinin mutlak vazifesini görebilir, ne de din ahlâktan ibaret kalabilir.¹³ Ahlâk kaynak itibariyle dinidir, tezahür itibariyle dünyevîdir; sos-

¹⁰ A.y.

¹¹ Kılıç, a.g.e., s. 90.

¹² İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Din ve Hayat, Çev. Abdullah Özbek, Esra Yay., İst., 1996., s.31.

¹³ A.g.e., s.43, 44.

yal hayatın, kısaca hayatın içindedir; ferdi ahlâkileştirmek sosyalleştirmektir.¹⁴ Mebâdi-u Felsefe İlm-i Ahlâk adlı eserde Ferid “Ehl-i Edyan’a göre ahlâkın menşei telkini semavîdir ve ahlâkın ilk muallimleri Peygamberân-ı izamdır”¹⁵ açıklamasında bulunur. Tolstoy ahlâk ile ilgili “din dışında ahlâk tesisine teşebbüs etmek, hoşlandıkları bir bitkiyi yeniden toprağa ekmek isteyen çocukların, onu köksüz bir halde koparıp, sonra da o haliyle toprağa dikmelerine benziyor. Köksüz bitki olmadığı gibi, dini temeli olmayan gerçek ve uygulanabilir bir ahlâk da olamaz”¹⁶ demektedir. Bu üç eserin sahipleri de ahlâkın kaynağını din olarak vurgular. Eğer ahlâkın temeli din olmasaydı faziletlerin, erdemlerin, ödül ve cezanın anlamı olmaz, insanın güzel iş ve eylemlerde bulunabilmesi de beklenemezdi. Çünkü ahlâki eylemlerin bir inanca bağlı olarak yapıldığı söylenir.

İslâm dininin gayesi de, insanı güzel ahlâk sahibi kılmaktır. Bu hususta Peygamberimiz “Ben ahlâki güzellikleri tamamlamak üzere gönderildim” buyurmuştur.¹⁷ Buna göre ahlâki faziletler ile iman ve ibadetler arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu açıdan İslâm’ın öğretilerinin ahlâkın kaynağını iman ile ilişkilendirerek din olarak vurguladığı, Allah’a inandım de; sonra da dosdoğru ol”¹⁸ rivayetinde görülebilir. İnsanların huyları, İslâm dininin emir ve tavsiye ettiği güzel ve makbul temayüllerden ise, ona “ahlâk-ı hasene, ahlâk-ı hamîde, ahlâk-ı fâzıla ve ahlâk-ı memduhe”; yasaklayıp kötilediği kötü tabiatlara, çirkin huylara, makbul olmayan temayüllere ise “ahlâk-ı seyyie, ahlâk-ı reddiye ve ahlâk-ı makdûha”¹⁹ isimleri verilir.

Özet olarak ahlâkın kaynağı ister insanın aklına, duy-

¹⁴ A.y.

¹⁵ Ferid, Mebadi-u Felsefe İlm-i Ahlâk , Vilayet Matbaası, Ankara, 1339-1341, Mukaddime’den.

¹⁶ Leo Nikolayeviç Tolstoy, Din Nedir?, Çev. Murat Çiftkaya, Kaknüs Yay.,4. bs., İst., 1998, s.97.

¹⁷ Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, C. II, s.381.

¹⁸ Müslim, İman, 38.

¹⁹ Ahmed Hamdi Akseki, Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, sad. Ali Arslan Aydın, Yasin Yay., İst., 2014, s. 21

gusuna, sezgisine ister dine isterse de herhangi bir otoriteye dayansın insan davranışları daima iyi ve kötü olarak ele alınıp, değerlendirilecektir.

3. Tanzimat Döneminde Ahlâk Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan savaşlar neticesinde toprak kayıplarının artması moral bozukluğuna neden olmuştur. Bu duruma bağlı olarak siyasî, sosyal ve ahlâkî anlamda toplumda meydana gelen çalkantılar sonucunda, Osmanlı, çözüm bulma arayışı içerisine girmiştir.

Bu dönemde ülkeyi yıkılmanın eşiğine getiren sorunların temelinde, değerlerin aşınması veya yok olması probleminin olduğu düşünülmüştür. Bu değerlerin, devrin koşullarına göre yeniden kazandırılması ve inşası zorunluluk olarak görülmüş, özellikle ahlâkî değerlere özel bir önem atfedilmiştir.²⁰ Çünkü toplumların birlikte ve huzur içerisinde yaşamalarında ahlâkî değerler önemli bir yere sahiptir.

Yaklaşık altı asır çeşitli ülkelerde siyasetiyle, ekonomisiyle, din ve ahlâkıyla hükümran olmuş Osmanlı'nın ahlâkından söz etmek gerekirse; şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki bu ahlâk bir "İslâm Ahlâkî" görünümündedir. Ancak bu ahlâk; Osmanlı Türkü'nün siyaseti, ekonomisi, ilmi, fenni, kültürü, örf ve âdeti ile birleşip kaynaşmış ve bütünleşmiş yepyeni bir İslâm-Türk Ahlâkî haline getirilmiştir. XVIII. asra gelinceye kadar, İslâm Ahlâkî esasına dayalı Türk-İslâm Ahlâkî bütün canlılığı ile Osmanlı toplumunda, yöneten ve yönetileni, aydın ve halkıyla ilgili her kesimde uygulanmış ve yaşanmıştır. XVIII. asırdan sonra ise bu canlılık yavaş yavaş kaybolarak bazı ahlâkî çözümler baş göstermiştir.²¹ Durumun farkına varan Osmanlı devlet adamları eğitim ile bütün topluma ulaşabileceklerini düşündükleri için bu alana ağırlık vererek yeni okullar açmış ve okul programları düzenlemişlerdir. Ancak Osmanlıların okul oluşturma programla-

²⁰ Ali Gurbetoğlu, II.Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlâk Eğitimi ve Ahlâkî Değerler, Yüzüncü Yıl Üniv., Eğitim Fakültesi Dergisi, Haziran 2007., C.IV., S.1, s. 83.

²¹ Hüsameddin Erdem, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 2006, s.17.

rında örnek aldıkları sistemin Fransız sistemi²² olması zihniyetlerin yavaş yavaş Batı'yı örnek aldıklarının göstergesidir.

1869 Osmanlı Eğitim Mevzuatı'nın (Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi) dayandırıldığı raporun Victor Duruy'un yönetiminde Fransız Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış²³ olduğu bilinen bir gerçektir. 1869 yılındaki Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde ahlâk derslerinde okutulacak kitapların özelliklerine yer verilmektedir. Buna göre mekteplerde okutulacak ahlâk ders kitaplarının muhtevası şöyledir: "İlm-i ahlâkın mevzuu ve gayesine dair muhtasar mukaddime, insanın vezâif-i diniyesi, ebeveyne karşı vezâifi, muallimlerine karşı vezâifi, ebnâ-yı cinsine karşı vezâifi, nefse karşı vezâifi, ulu'lemre karşı vezâifi, vatana karşı vezâifi, kavanîn-i memlekete riâyetin vücubu, hayvanat vesair mahlûkâta karşı vezâifi". Nizamnâme ile birlikte ahlâk ilminin farklı bir boyut kazandığı dikkat çekmektedir. Ahlâk ilmi vazifeler ilmi olarak değiştirilmiştir. Bu durum Tanzimat dönemi ahlâk eğitiminde Batı'nın etkisinin olduğunu göstermektedir. Çünkü bu dönemde Kant'ın ortaya koyduğu vazife ahlâkı Batı'da oldukça geniş bir yankı bulmuştur. Bunun Osmanlı'yı da etkilediği de söylenebilir.²⁴ Görüldüğü üzere ilk etapta Osmanlı toplumunun Ahlâk anlayışı İslâmî referanslara dayanmaktaydı. Ancak zaman içerisinde toprak kayıplarının artması ve yenilgilerin Osmanlı Devleti'ni yıpratması kurtuluşun Batı'ya yönelerek gerçekleşeceği fikrini akıllara getirmiştir. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nin her alanında olduğu gibi Ahlâk anlayışının da değişikliğe uğradığı, Batı'lı bir ahlâk anlayışından etkilendiğini söyleyebiliriz.

4. Tanzimat Dönemi Ahlâk Eğitimi

Tanzimat, Osmanlı modernleşme sürecinin odağında yer alması itibariyle dönem olarak Cumhuriyet'e kadar olan

²² Benjamin C. Fortna, "Son Dönem Osmanlı "Seküler" Devlet Okullarında İslâm Ahlâkı", Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yay., Ankara, 2013., s.273.

²³ Benjamin C. Fortna, a.g.e.,s. 273.

²⁴ Muhammed Ali Yazıbaşı, Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlâk Eğitim ve Öğretimi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 4, 2014, s. 767-768.

zaman dilimini ifade etmek maksadıyla kullanılan bir kavramdır.

XVII. yüzyıldan itibaren tüm dünyada sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda çok hızlı değişimler ve gelişmeler olmuştur. Zamanla bu değişimler, Osmanlı Devleti'ni de her alanda etkilemiş; birçok sosyal ve hukuki düzenlemelere yol açmıştır. Kültür tarihimizdeki bu değişmelerin en ilgi çekici ve etkili olanı eğitim alanında yaşanmıştır.²⁵

1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletindeki değişmelerin siyasi ve hukukî açıdan başlangıcını oluşturur.²⁶ Abdülmecid (1839-1861) 1839' da tahta çıkınca, Reşit Paşa'nın etkisiyle, Tanzimat Fermanı (ya da Gülhane Hatt-ı Hümayûnu) denilen bir ferman yayımlanmış, siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştur. Böylece Tanzimat (düzenlemeler) dönemi başlamıştır. 1856'da Islahat Fermanı yayımlanmıştır. Sonra Abdülaziz Padişah olmuş ve 1876-78'lerde bu dönem kapanmıştır.²⁷ Düzenlemeler ve düzeltmeler anlamına gelen Tanzimat, Osmanlı devlet yapısındaki devlet-toplum ilişkilerindeki düzeltmeleri ifade eder.²⁸

Tanzimat Dönemi yenileşme çalışmaları tek bir alanla sınırlı kalmayıp toplumun etkin olduğu bütün alanlarda - askeriyeden siyasete, eğitimden ekonomiye- Batı usulüne uygun olarak düzenlenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Yapılan yenilik çalışmaları Eğitim alanında yenileşmelere ve yeni düzenlemelere girişilmesine sebep olmuştur. Bu nedenler şöyle sıralanabilir:

a) Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yeniliklerin gerekli bir ihtiyaç olduğu ve halkın eğitilmesi "devlet ve hükümetin önemli bir görevi" olarak düşünüldüğü için,

b) Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı düşmanca

²⁵ Halis Ayhan, Türkiye'deki Eğitimin Gelişimine ve Din Eğitimi Genel Bir Bakış, ts., s.65.

²⁶ A.y.

²⁷ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, XXIII. bs, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2013, s.157.

²⁸ Mehmet Gençcan, Tanzimat Dönemi Ahlak Öğretimi (1839-1876), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.7.

davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak ümit edildiği için,

c) Avrupa Devletlerinin baskıları nedeniyle.²⁹

Tanzimat sonrası, Batı'nın eğitim ve öğretim kurumları takip edilip örnek alınmaya başlanmıştır. Başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İngiltere'ye gönderilen elçilerden, gördükleri yerlerin özelliklerini bildirmeleri istenmiş ve toplanan bilgiler ışığında askeri öğretim alanında girişilen yenilik hareketleriyle başlayan Batı maarifine uygun öğretim kurumları açma çalışmaları hızlandırılmıştır.³⁰ Bu durumun o dönemde varlığını devam ettiren medreselerin kabuğuna çekilmesine, eğitim ve öğretimde ikiliklerin yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. Modernleşme döneminde eğitim alanındaki yenileşme çalışmaları genellikle yeni okullarda olmuş, buna karşılık medreseler daha çok içine kapanarak, bazen de değişikliklerden etkilenerek çalışmalarına devam etmişlerdir.³¹

5. Tanzimat Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlâk Eğitimi

Ahlâkî eğitimin, toplumda meydana gelen huzursuzlukları ve ahlâkî çözümleri önlemede önemli bir konumunun olduğu söylenebilir. Son dönem Osmanlı toplumunu rahatsız eden hususlardan birisi de ahlâkî yozlaşmadır. Bu duruma çözüm arayan devlet büyükleri Klasik Osmanlı döneminden farklı olarak Tanzimat'ta ahlâk eğitimine ayrıca önem vermiş, toplumun eğitimle düzeltilebileceğini düşündükleri için ders programlarında yer vermişlerdir.

Osmanlı toplum yapısı içinde genel ahlâk, Batı'dan zararlı düşüncelerin gelmesinin olduğu kadar, İslâmi tarzdan uzaklaşılması nedeniyle de tehdit altında olduğu değerlendirilmektedir. Bu düşünce çizgisine göre devleti güçlendirmek İslâm ahlâkını güçlendirmeye dayanmaktadır. Son dönem

²⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları*, ts.,s. 858.

³⁰ Ayhan, a.g.m., s. 65.

³¹ Mustafa Çoban, *Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralık 2012, S. 20, s.117.

Osmanlı yönetimi, gelişen eğitim tekniklerine paralel olarak mektepleşme (okullaşma) süreci içerisinde, okul vasıtası ile geniş kitleleri kolay bir şekilde etkileyebileceğinin farkındadır. İşte bu sebepten gerek okul kitaplarında gerekse okul dışı ahlâk konulu kitapların sayısında ciddi bir artış vardır. Hükümet okul sistemi sayesinde öğrencilerini İslâmî ahlâk anlayışına göre yetiştirmeyi amaçlamaktadır.³² Buna göre Tanzimat dönemi Ahlak Eğitimi üç özelliğe sahiptir. Önceden beri devam eden İslâm eğitim kurumları diyebileceğimiz kurumların faaliyetlerine dokunulmamıştır; toplumun dini yapısından ve geleneksel yaşayış tarzından kaynaklanan ahlâki yapısı bu dönemde de devam etmiştir ve Batı tarzı mekteplerin gelişiyile yeni ve eskinin karşılıklı etkileşimi söz konusudur.³³

Tanzimat döneminin geçmişten soyutlanmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Çünkü bütün tarihi devirlerde bir takım değişiklikler meydana gelse de bunların birbirinin devamı niteliğinde olduğu görülmektedir.

Tanzimat dönemi eğitim sisteminde yaşanan çatışmaların temelinde Batı'dan neyi, ne kadar ve nasıl almamız gerektiği hususunda meydana gelen anlaşmazlıkların olması ve fikir birliğinin oluşturulamaması yatmaktadır. Bu gelişmede çatışma halinde olan üç gurup vardır: Birincisi öteden beri var olan geleneksel eğitim, medresedir. Medrese Osmanlı'nın son döneminde çoğunlukla din ilimlerinin öğretilmesine odaklanmıştır. İkinci gurupta ise sözü edilen gelenekçilere tepki olarak gelişen ve mevcut eğitimi, bunalımın ve çözümlenmenin nedeni diye var olan sistemi gören, tamamen Batı'yı referans alanlar yer almaktadır. Bu gurupta din ve fen ilimlerinin tamamen birbirinden ayrılması, hatta birincisinin ikincisine mani olması nedeniyle ortadan kaldırılması gereği vurgulanmaktadır. Bunlara göre din bilimsel gelişmeye manidir. Batıcı olan bu gurup, Batı'nın bilim, kültür ve felsefesinin bir bütün olarak Osmanlıya taşınması gereğini savunur. Bu iki gurubun ortasında sorunun dinde veya çözümün

³² Umur Kaya, *Tanzimat' tan Cumhuriyet'e Osmanlı' da Ahlak Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 2013.

³³ Gençcan, a.g.t., s.43.

topyekûn Batı kültür ve biliminde olmadığını savunan ve ikisi arasında bir sentez üreten gurup bulunmaktadır. Sentezci gurup Osmanlı'nın bütün müesseselerinin dine dayalı olduğunu, dinden vazgeçilemeyeceğini, ancak Batı'nın biliminin reddedilmesinin de mümkün olmadığını savunur. Çözüm olarak Batı'nın kültür, inanç ve felsefesinden arındırılan, fenlerinin (bilimlerinin) taşınmasını ve bu değerlerin İslâm dini ile birlikte yan yana getirilmesini savunur.³⁴

Osmanlı eğitim sisteminde farklı düşünce gruplarının yaygın olduğu görülmektedir. Bu gruplardan birincisi medresedeki eğitimde dini eğitimi ön plana çıkarırken, ikincisi dinden ayrı bir eğitimi savunmaktadır, üçüncü grup ise hem dini, hem de Batı'nın bilim anlayışının Osmanlı eğitim kurumları müfredatında verilmesini öngörmektedir.

5.1. Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlâk Eğitimi

Tanzimat öncesi Klasik Osmanlı döneminde örgün olarak Enderun, Sıbyan mektepleri ve Medreseler eğitim alanında topluma hizmet vermekte iken Tanzimat döneminde ise enderun dışında diğer örgün eğitim kurumları faaliyetlerine devam etmiştir.

5.1.1. Medreselerde Ahlâk Eğitimi

Örgün eğitim kurumlarından biri olan Medreselerin eğitim öğretim tarihimizde önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir.

Sıbyan Mektepleri'nin üstünde ve daha ileri seviyede tahsilin görüldüğü orta ve yüksek tahsil kurumlarını³⁵ ifade eden medreselerin ders programlarını ele aldığımızda ahlâk derslerine müstakil olarak yer verilmediğini görmekteyiz. Bunun sebebi muhtemelen ahlâk eğitiminin günlük hayatın seyri içerisinde öğrenilen bir olgu olması idi. Zira hal-

³⁴ Yüksek Yetenek, www.yetenek.com., 1856-1879 Döneminde Osmanlı Milli Eğitim Sisteminde Reform Çalışmalarının Yapısı ve Seyri, Ocak, 1997, s.12. (25.01.2015)

³⁵ Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Eğitim Öğretim, Bilge Yay., İstanbul, 2004., s.106.

kın, günlük yaşantısında örnek olabilecek yaşam şekillerine; gerek tekkelerde gerekse ticaret ahlâkının yerleşmesinde çok önemli bir yer tutan Âhilik ocaklarında ulaşması mümkündür. Arkasında din ile desteklenen ahlâki anlayış sosyal yaşam ile beraber varlığını sürdürmekte idi.³⁶ Klasik Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin nakli ve aklı ilimler şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu ve ahlâk içerikli nakli ilimler içerisinde yer alan derslerin muhtevasında işlendiği görülmektedir.

Medreselerin programlarındaki dersler şu şekildedir:

Nakli ilimler: Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh, Akaid ilmi.

Akli ilimler: Kelâm, Belâgat (Arap Dili ve Edebiyatı), Sarf, Nahiv, Mantık (Mizan), Hey'et (Astronomi), Arap Dili ve Grameri, Coğrafya, Tarih, Hendese³⁷ gibi ilimler yer almaktadır.

1571-1968 Yılları Kıbrıs Türk Maarifi isimli çalışmada Kıbrıs'taki medreselerde, ahlâk dersinin müstakil olarak okutulmadığı görülmemekle birlikte İlmihal, Kur'an, Tuhfe-i Vehbi³⁸ gibi kitapların içindeki bölümlerde, ahlâk eğitime yer verilmektedir.³⁹ Tanzimat'tan önceki dönemde ahlâk eğitime hassasiyet gösterilmiştir; ancak ders programlarında özel bir yer verilecek kadar toplum içerisinde ahlâki çözümler yaygın değil ve toplum çıkabilecek çözümleri bastırabilecek potansiyele sahiptir. Tanzimat döneminde medreseler etkisini kaybetmeye başlamış ve toplum içerisinde ahlâki problemler artınca eski eğitim kurumlarının deva-

³⁶ Kaya, a.g. e., s. 44.

³⁷ Kenan Yakuboğlu, Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2006, s.79-84; Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984., s. 42-45; Murat Akgündüz, Osmanlı Medreseleri XIX. Asır, Beyan Yay., İstanbul, 2012, s.71-72, Akyüz, a.g.e., s. 69.

³⁸ Osmanlı son döneminde mekteplerde Farsça öğretiminde ders kitabı olarak okutulmuş ve ezberletilmiştir. Okutulan ve ezberletilen manzum bir sözlüktür. 882 beyitten oluşur. Besmele ile başlayan mesnevi tarzı bir eserdir. (Sümbül-Zade Vehbi, Tuhfe-i Vehbi, Haz. Ahmet Yenikale, Ukte Yay., Kahramanmaraş, 2012, s. 11.)

³⁹ A.g.t., s. 47; Gülsüm Pehlivan Ağrakça, Mekteplerde Ahlak Eğitimi ve Öğretimi, Çamlıca Yay., İstanbul, 2013, s. 17.

mı niteliğinde olan sıbyân mektepleri programlarında ahlâk derslerine ayrı bir yer verilmiştir.

5.1.2. Sıbyân Mekteplerinde Ahlâk Eğitimi

Dönemin örgün eğitim kurumlarından birisi de Sıbyân mektepleridir.

Sıbyân mektepleri Osmanlı eğitim sistemi içerisinde okul öncesi eğitimin verildiği bir mektep olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nde "sabi" diye nitelendirilen beş altı yaşlarındaki erkek ve kız çocuklarına örgün eğitim vermek için⁴⁰ açılan sıbyan mekteplerinin amacı din ve ahlâk terbiyesi öğretmektir.⁴¹ Bu amaçla kurulan sıbyan mekteplerinin ders programlarına baktığımız zaman dinî eğitimin ağırlıklı olduğu, ancak ahlâk eğitiminin ders programlarında ya hiç yer almadığı ya da diğer ders kitaplarının içeriğinde yer verildiği söylenebilir.

1824/1825 tarihinde II. Mahmut tarafından yayınlanan "Talim-i sıbyan" hakkındaki fermanla sıbyan mekteplerinin programları düzene sokulmak istenmiş, ancak din ağırlıklı programdan vazgeçilememiştir. Fermanda, öncelikle din eğitimi şart koşulmakta ve okuma programı şu şekilde tespit edilmektedir; mektep hocaları mekteplerde bulunan çocukları bir güzel okutup, Kur'an talim edecekler ondan sonra da her bir çocuğun haysiyet ve kabiliyetine göre Tecvit, İlm-i hâl gibi risaleler okutmak suretiyle, İslâm'ın şartlarını ve din akidelerini öğreteceklerdir. Bu fermanda dikkati çeken şey güzel okumak ve dini bilgileri kazanmaktır.⁴² Tarihi bilgiye baktığımız zaman Tanzimat öncesi Sıbyan mekteplerinin programlarında ahlâk derslerine yer verilmemiştir. Ancak 1838'deki ıslahat çalışmaları sonucunda Sıbyan mekteplerinde de hem program hem de sınıf açısından bir düzenleme

⁴⁰ Ahmet Cihan, Osmanlı'da Eğitim, 3F Yay., İstanbul, 2007, s.32.

⁴¹ Pehlivan Ağrakça, a.g.e., s.46; Çoban, a.g.m., s.122.

⁴² www.tarihtarih.com/?Syf=268 Syz=352545, Yücel Gelişi, Osmanlı İlk Öğretim Kurumlarında Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü), ts. (28.02.2015)

yapılmıştır.⁴³ Yeni usulün ve başka şartların meydana getirdiği olumsuz neticeler görüldükçe, ders programlarında ahlâk dersleri de yerini almaya başlamıştır. Dönemle ilgili resmî belgelere bakıldığında padişahın isteği doğrultusunda bütün mekteplerde (İbtidâî, İdâdî) din ve ahlâk öğretimine itina gösterildiği ve ders programlarının bu doğrultuda yeniden düzenlendiği görülmektedir.⁴⁴ Bu durum devlet adamlarının zaman zaman eğitim programlarına müdahale edebildiklerini ve toplum içerisinde meydana gelen huzursuzlukların din ve ahlâk eğitimine önem verilmesiyle düzelebileceğini düşündüklerinin göstergesidir.

8 Nisan 1847'de yayımlanan "Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat" ilkokulların program ve yönetmeliklerinin müşterek bir dayanağı niteliğindedir. Talimat, yirmi maddeden oluşmakta ve ilkokulu en az dört yıllık bir öğretim süresiyle mecburi tutarak, 6-13 aralığındaki kız ve erkek çocuklar hakkında bu okullarda uygulanacak eğitim ve öğretim kuralları ve ilkeleri ile gösterilecek derslerin konularını açıklamaktadır. Bu talimatta sıbyan mekteplerinin dersleri; Elifba, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lügat (Türkçe önce üç ve sonra da daha fazla kelimelerin yazılması), *Ahlâk* (Türkçe kısa ahlâk Risaleleri okutulacak), Yazı (Önce sülüs ve Nesih), İlm-i Hâl, Türkçe Tecvid (Harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), Kur'an (İki kez hatim ettirilecek) olarak belirlenmiş, Hıfz-ı Kur'an yetenekli öğrenciler için seçimlik ders olarak yer almıştır.⁴⁵ Görüldüğü üzere yayımlanan Talimatname'de Tanzimat dönemiyle birlikte Sıbyan mekteplerinde ahlâk derslerine müstakil bir yer verildiği görülmektedir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre Sıbyan mektepleri öğretim programı: Elifba, Kur'an, Tecvit, *Ahlâk*, İlm-hal, Muhtasar hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Diğer faydalı bilgiler.⁴⁶ Yeni programda ahlâk dersleri önemini ko-

⁴³ Çoban, a.g.m., s. 123.

⁴⁴ Kaya, a.g.e., s.47.

⁴⁵ Akyüz, a.g.e., s. 161.

⁴⁶ Gençcan, a.g.t., s. 49-50.

rumaya devam ederken, dini eğitimle birlikte Coğrafya ve Tarih gibi beşeri ilimlere de yer verildiği görülmektedir.

Sıbyan mektepleri Osmanlı eğitim kurumlarının devamı niteliğinde olmakla beraber değişime uğramamak için uzun bir süre çaba sarf etmiştir. Ancak Tanzimat dönemiyle yenileşme hareketleri hız kazanmış, bu süreç içerisinde direnme çabaları etkisiz kalmış ve bu mektepler de değişime uğrayarak İbtidâî mekteplere dönüştürülmüştür.

5.1.3. İbtidâîlerde Ahlâk Eğitimi

Sıbyan mektepleri, eğitim alanında yapılan yenilikler sonucu Tanzimat sonrası dönemde İbtidâî mektepler şeklinde varlığını sürdürmüştür. 1838’de Rüşdiyelerin açılmasıyla Sıbyan mekteplerine “İbtidâî” adı verilmiş, bu mekteplerin Rüşdiyelere talebe hazırlayan kurumlar olmaları amaçlanmıştır.⁴⁷ Tanzimat döneminden itibaren Sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve İbtidâî adıyla modern temel eğitim okullarının kurulması için bir dizi reform girişimleri olmuştur. Sultan Abdülmecit yönetime geçtikten sonra başlatılan teşebbüs, bu girişimlerden biridir. 1845’ten itibaren Abdülmecit tarafından başlatılan eğitim reformu ile rüştiyelere öğrenci yetiştirecek temel eğitim kurumları olan Sıbyan mekteplerinin öğrenim süresi dört yıl olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ İbtidâîlerin genel durumları bundan ibaret olmakla beraber bu mektepte okutulan dersler şöyledir: Usul-i cedideye göre Elifbâ, Kur’an-ı Kerim, Tecvit, *Ahlâk*, İlmihal, Yazı talimi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya ve Malûmât-ı Nafiâ (yararlı bilgiler)⁴⁹ gibi dersler verilmektedir. İbtidâî mekteplerin ders programlarında Ahlâk derslerine müstakil olarak yer verildiği görülmektedir. Selim Sabit Efendi eserinde, ders programı içerisinde yer alan Usul-i cedidenin uygulandığı okulları “İbtidâî mektepler”, uygulanmadığı okulları da “Sıbyan mektepleri” olarak tasnife tabi tutmuştur.⁵⁰

⁴⁷ Pehlivan Ağrakça, a.g.e, s.42.

⁴⁸ Cihan, a.g.e., s.53-54.

⁴⁹ Pehlivan Ağrakça, a.g.e., s. 43.

⁵⁰ A.g.e., s.46.

Sıbyan mektepleri klasik yöntemle, İbtidâî mektepler ise modern usulle eğitim yapan okullar olarak kabul edilebilir.⁵¹ Bununla birlikte İbtidâî mekteplerin ders programına bakıldığında içerik olarak Sıbyan mekteplerinde uygulanan programla hemen hemen aynı olduğu görülür. İbtidâîlerin ders programlarına sadece Usul-i cedide adında yeni bir ders ilave edilmiştir.

5.1.4. Rüşdiyelerde Ahlâk Eğitimi

Tanzimat dönemi Rüştiyelerini günümüze taşıyacak olursak İlköğretim 4,5,6,7,8. sınıflara karşılık⁵² gelmektedir. Rüşdiyeler de verilen Ahlâk eğitimi programı şöyledir: 1869 yılına kadar erkek rüşdiyelerinde genel olarak Tecvit, Kur'an, Din Dersleri, Türkçe, Farsça, Arapça, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Malûmât-ı Nâfia, Hüsn-i Hat ve resim ile son sınıfta Fransızca okutulduğu; Kız rüşdiyelerinde ise bu derslerden başka İdare-i Beytiye, *Ahlâk*, Hıfzı's Sıhha ve El Hünnerleri⁵³ dersleri verilmektedir. Erkek rüşdiyelerinde verilen eğitime bakıldığında ahlâk derslerinin programda bulunmadığı, kız rüşdiyelerinde ise ahlâk eğitimine müstakil bir yer verildiği görülmektedir. Kız rüşdiyelerinde ahlâk eğitiminin yer almasının nedeni, ailenin ve toplumun ahlâki olarak inşasında kız çocuklarının katkı sağladığı düşüncesinin olduğu söylenebilir.

1869'da Rüşdiyelerin ders programlarında bir takım değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu yılda Fransa'nın maarif sistemine uyarak hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin rüşdiyelerin erkekler kısmını düzenleyen 23. ve kızlar kısmını düzenleyen 29. maddesinde öğrenim süresi dört yıl olarak düzenlenmiş, ancak programlarda ahlâk dersine yer verilmemiştir.⁵⁴ 1869 Nizamnamesi'nden sonra ülkenin her yerinde aynı programın uygulandığını söylemek zordur. İstanbul rüşdiyelerinde öngörülen ders programı aynen uygulanmış, hatta erkek rüşdiyelerine Kıraat,

⁵¹ Çoban, a.g.m., s.124.

⁵² Gençcan, a.g.t., s.54.

⁵³ Pehlivan Ağrakça, a.g.e., s.92.

⁵⁴ A.y.

Kitabet, Resim; kız rüştiyelerine ise Kırâat-ı Türki, Ta'dât ve Terkim, *Ahlâk* ve İlmihal gibi dersler eklenmiştir.⁵⁵

1869'dan itibaren rüşdiyelerin programlarına yeni derslerin eklendiği görülmektedir. Ancak Ahlâk dersleri kız rüşdiye programlarında yer alırken, erkek rüşdiye programlarında bulunmamaktadır.

5.1.5. Sultanîlerde Ahlâk Eğitimi

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde çeşitli etnik grupları barındırdığı görülmektedir. Bu durumun bilincinde olan idareciler, vatandaşlar arasındaki eşitsizliğin ayrılığa sebep olacağını düşündükleri için çözüm olarak Batı tarzı okulları da uygun görmüşlerdir. Ancak eşitliği sağlamak amacıyla hareket eden bu zihniyetin, beraberinde birtakım problemleri de meydana getirebileceğini düşünmeden hareket ettikleri söylenebilir.

1856 Islahat Fermanı ile eğitim alanında Müslüman ve Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının eşit olarak yararlanacağı yeni okulların açılması öngörülmüş ve gerçekleştirilecek yeni bir düzenleme çerçevesinde İstanbul'da Batılı anlamda bir okul açılması düşüncesi doğmuştur.⁵⁶ 1869 Maarif Nizamnamesinde öngörülen modern eğitim sistemi oluşturma teşebbüsünden önce, askeri mekteplerin dışında, yüksek öğrenim veren mülkiye, tıbbiye ve hukuk mektebi gibi mesleğe yönelik sivil okulların yanında İstanbul'da açılan il yüksek okul 1868' de öğrenime başlayan Galatasaray Sultanîsi olmuştur. Avrupa'daki liselere muadil ve Fransa mektepleri müfredatına uygun olarak Fransızca eğitim veren Galatasaray Sultanîsi, günümüzde bir ortaöğretim kurumu olarak kabul edilebilir.⁵⁷ Galatasaray Sultanîsinin açılmasını Tevfik Fikret "Şarkın Garp ufkuna ilk açılan penceresi"⁵⁸ sözüyle değerlendirmiştir. Galatasaray Sultanîsinin meydana gelme aşamasına bakıldığında diğer mekteplerin eğitimlerinde Batı'nın dolaylı etkisi görülürken, Galatasaray Sultanîsinde bu

⁵⁵ A.g.e., s.96.

⁵⁶ Cihan, a. g. e., s.77.

⁵⁷ A.y.

⁵⁸ Pehlivan Ağrakça, a.g. e., s.133.

etkinin doğrudan olduğu söylenebilir.

Mekteb-i Sultani'de eğitim Fransızca yapılacak, bazı dersler Türkçe gösterilecektir. Mektebin müdürü ve hocaları Fransız olmakla birlikte Müslüman bir müdürün de “müdür-i sâni” olarak tayin edilmesi uygun görülmüştür. Galatasaray Sultanisinin Nizamnâmesinde, okutulacak dersler yer almaktadır. Bkz.⁵⁹ Galatasaray Sultanisinde “*Ahlâk ve Adab*” dersiyle ahlâk eğitimine yer verildiği görülmektedir.

Mekteb-i Sultani 1291(1875) sene-i hicriyesi tevzi-i mükâfat cetveline bakıldığında dersler arasında daha önce adı geçen “Ahlâk” dersinin yer almadığı görülmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda sultânilerle ilgili olarak yapılan düzenlemelerde Türkçe dersleri arasında “*İlm-i Ahlâk*” ile “*Ahlâk ve Mantık*” derslerin okutulduğu bilinmektedir. Mekteb-i Sultani'nin üç yıllık hazırlık, altı yıllık da sultâni kısmı bulunmakta; dokuz yıllık eğitim süresi İbtidâiye, Tâliye ve Âliye şeklinde birbirine bağlı üç safhada gerçekleştirilmekteydi. 1316(1898) senesine ait salnâmesinde Mekteb-i Sultani'nin ahlâk dersleri ile ilgili bilgiler şöyledir:⁶⁰

Mekteb-i Sultani'nin öğrenim süreleri 3 yıl olan İbtidâi ve Tâlî sınıflarında ahlâk dersine yer verilmediği halde, yine öğrenim süresi 3 yıl olan Âli Sınıfların 1. sınıfında *İlm-i Ahlâk* ve 2. Sınıfında *Ahlâk ve Mantık*, dersleri programda yer almıştır.

Mektebin 1904 yılındaki programına bakıldığında ilk 6 yılda ahlâk derslerine yer verilmediği ancak son 3 senesi olan İdadi kısmında “İlmihal, Ahlâk, Ahlâk ve Mantık” adlı derslerin de programda yer aldığı görülmektedir.⁶¹

⁵⁹ Nizamnâmeğe göre mektep dersleri; bütün eğitim süresince Lisan-ı Osmanî, Fransız Dili ve Edebiyatı, *Ahlâk ve Âdâb*, Kavânin, Latîni Lisânı (tıp ve eczacılık ilimlerinin tahsiline lazım olacak kadar) İştikâkât-ı Yunaniye, Tarih-i Osmanî ve Umumi, Coğrafya (umumi Coğrafya ile Osmanlı Devleti'nin ziraat, ticaret, zanaat ve idari coğrafyası), Riyâziyât-ı Âdiyye ve Âliyye, İlm-i Heyet, Cerr-i Eskal ve Cihet-i Ameliyatı, Hikmet-i Tabiiyye ve Kimya, Tarih-i Tabii (İlm-i Mevâlid), Mebâdi-i İlm-i Hukuk, İlm-i İdare-i Mülkiyye, Mebâdi-i İlm-i Hitabet ve Edebiyat, Resm-i Hattî ve Resm-i Âdi, Muhasebe, Defter Tutma ve Mevâdd-ı Ticâret. (Pehlivan Ağırakça, a.g. e., s.136.)

⁶⁰ Pehlivan Ağırakça, a. g. e., s.138-139.

⁶¹ Pehlivan Ağırakça, a.g. e., s.140 , 142.

1909 senesine gelindiğinde Mekteb-i Sultâni' nin başlangıçta olduğu gibi yeniden İbtidâi, Tâli ve Âli sınıflara ayrıldığı, ancak eğitim ve öğretim süreleri farklılaşmakla birlikte bu sınıfların programında Ahlâk dersine yer verilmediği görülmektedir. Ancak mektebin Âli kısmında bir ve üçüncü sene okutulan “Mâlumat-ı Medeniye” adlı ders Rüşdiye ve İdadilerde de “Mâlûmat-ı Medeniye ve Ahlâk” şeklinde verilmiştir. Dolayısıyla bu derslerin içeriklerinin birbirine yakın olduğu, Malûmât-ı Medeniye dersinin ahlâk konularını ihtiva ettiği düşünülmektedir.⁶²

1909 tarihine ait olan programın aynı şekilde 1911'de Mekteb-i Sultâni'nin İbtidâi, Tâli ve Âli kısımlarında da yer aldığı görülmektedir.⁶³

1915 yılında İbtidâi, Tâli ve Âli kısımlardan oluşan Mekteb-i Sultâni devre-i İbtidâi, devre-i Ülä, devre-i Sâniye şeklinde üç devreye ayrılmıştır. 1911 yılında “Malûmât-ı Medeniye” olan ders 1915 yılında Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye” olarak programlarda yer almıştır.1915 yılında uygulanan programda Ahlâk derslerinin sadece Devre-i İbtidâi' de verildiği görülmektedir.⁶⁴ Dersin muhtevasına gelince haftada bir saat okutulacak olan Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye dersi sohbet şeklinde işlenecek; konular aile, mektep, vatan ve cemiyetle ilgili olacaktır. İlk sene ana, baba, kardeş sevgisi, büyüklere itaat, ihtiyarlara ve akrabaya hürmet, arkadaşlarla iyi geçinme; ikinci sene ailenin nimetleri, öksüzlüğün elem ve mahrumiyetleri şeklinde konular okutulacaktır. Üçüncü sene ilk üç ay önceki sınıflarda telkin olunan ahlâki konuların tekrarı; dördüncü sene vazife ve vazifenin tarifi; beşinci sene de hükümet, hükümete olan ihtiyaç gibi konular işlenecektir.⁶⁵ Mekteplerde okutulan bu dersin içeriğinin toplumda meydana gelebilecek ahlâki çözümlerin bertaraf edilmesine ve toplumun ahlâki değerlerinin inşasına yönelik olduğu söylenebilir. Sonuç olarak denilebilir ki Ahlâk dersleri Sultanilerde farklı dönemlerde isim değişikliğine uğraya-

⁶² Pehlivan Ağırakça, a.g. e., s.140 , 142

⁶³ A.g.e., s.143-144.

⁶⁴ A.g.e., s.145.

⁶⁵ A.y.

arak okutulmuştur. Yayınlanan ilk Nizamnamede ahlâk dersleri programlarda “Ahlâk ve Adab” dersi olarak verilirken daha sonraları ders programlarından çıkarılarak “İlm-i Ahlâk” ve “Ahlâk ve Mantık” adıyla tekrar programa yerleştirilmiştir. Aynı ders 1909’da “Malûmât-ı Medeniye” olarak okutulmuş, 1915 yılında ise “Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye” adıyla ahlâki prensipleri ihtiva eden bir ders olarak ders programlarında kabul görmüştür. Sürekli değişime maruz kalsa da ağırlıklı olarak Sultanilerin programlarında Ahlâk derslerine yer verildiği görülmektedir.

5.1.6. Öğretmen Yetiştiren Mekteplerin Programlarında Ahlâk Eğitimi

Osmanlı Devleti’nde medreselerin fonksiyonlarından birisi de öğretmen ihtiyacını karşılamaktı. Ancak öğretmenleri yetiştirme hususunda herhangi bir kurum ya da mektep söz konusu değildi. Tanzimat döneminde bu eksikliği idrak eden devlet adamları Osmanlı eğitim sisteminden farklı olarak öğretmen yetiştiren okullar açmışlardır. Bunun neticesinde 1848’ de Kemal Efendi öncülüğünde erkekler için Fatih’te Dâru’lmuallimîn, bayanlar için ise 1870’de Daru’lmuallimât açılarak toplumun hizmetine sunulmuştur.

5.1.6.1. Dâru’lmuallimîn’ de Ahlâk Eğitimi

Eğitim süresi üç yıl olarak belirtilen mektebin programında Usûl-i İfade ve Tâlim (ders verme ve öğretim yöntemleri), Farsça, Hesap, Hendese (geometri), Mesâha (alan ölçme), Hey’et (astronomi) ve Coğrafya dersleri yer almakta; Arapça bilme, mektebe girişte şart olarak aranmaktadır.⁶⁶ Hazırlanan programda Ahlâk dersine yer verilmediği görülmektedir. Ancak eğitim programlarında bir takım eksikliklerin fark edilmesi müfredata yeni derslerin eklenmesini gerekli kılmıştır. Bunun neticesinde Elifbâ, Kur’an-ı Kerim, Tecvit ve İlmihal derslerinin yanı sıra Hesap, *Ahlâk* ve Coğrafya’ya giriş ile Usûl-i Tedris⁶⁷ gibi derslere programlarda

⁶⁶ Pehlivan Ağrakça, a. g. e., s.168.

⁶⁷ A.g.e., s.169.

yer verilmiştir. Böylece Ahlâk eğitiminin ders programlarında yer alma imkânı kazandığı söylenebilir.

1874'te açılan "İstanbul Dâru'lmuallimini", Sıbyan, Rüşdiye ve İdadî şubelerinden oluşmaktadır. Dâru'lmuallimin' in ders programına bakıldığında ahlâk derslerine yer verilmediği görülmektedir.⁶⁸ Daha sonra 1869 yılı Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile belirlenen Dâru'lmuallimin kuruluş düzeni ile ilgili hükümlere, 1891'de tekrar dönülmüş; Rüşdiye, İdadî ve Sultanî şubeleri yerine her biri iki yıl olan İbtidâîye, Rüşdiye ve Âliye şeklinde yeni bir düzenleme yapılmıştır.⁶⁹ Dâru'lmuallimin Sıbyan, Rüşdiye ve İdadîye olarak üç bölümde ele alınacaktır.

Dâru'lmuallimin-i Sıbyân'ın ders programı günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁰ İki yıllık öğrenim süresi olan bu okulların öğrencilerine Lisan-ı Türki, İmlâ, Gramer, Hesap, Hende, Mesaha, Tarih, Coğrafya, Farsça, Yazı gibi dersler okutulmuş olup öğretmenlik için gerekli olan Usul-ı Tedrisiye de programa konmuştur.⁷¹ 1876'da Konya'da açılan Dâru'lmuallimin'i Sıbyan'ın programlarında ise Ahlâk dersi *İlm-i Ahlâk, Tuhfe-i Vehbi*⁷² adıyla yer almıştır.

Dâru'lmuallimin-i Sıbyan mekteplerinde *Ahlâk* ilk dönemde görülmemiş olup ilerleyen zaman dilimi içerisinde programlarda yer almıştır.

Daru'l-Muallimîn'i Rüşdi'nin programında Elifba, Sarf, Nahiv, Meani, Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, İmlâ, Riyaziye, Resim gibi dersler olduğu halde ahlâk derslerine yer verilmediği halde sonraları programa eklenen Usul-i Tedris dersi ile Ahlâk dersi vermeye çalışılmıştır. 1902 yılından itibaren bu okullarda Usul-i Tedris dersinden ayrı olarak programda ahlâk derslerine yer verilmiştir.⁷³

1903 ve 1904 yılları ders programlarında da Ahlâk derslerine tam olarak düzenli bir yer verilmediği söylenebilir.

⁶⁸ Pehlivan Ağrakça, a. g. e., s. 171.

⁶⁹ A. g. e., s.173.

⁷⁰ Gençcan, a.g.t., s. 69.

⁷¹ A.g.t., s.70.

⁷² Pehlivan Ağrakça, a.g.e., s.172.

⁷³ A.g.e., s. 182.

lir.⁷⁴ Bir dönem programlarda hiç yer almayan Ahlâk derslerine sonraki dönemlerde Usûl-i Tedris ve Ahlâkiye dersinden ayrı bir yer verildiği daha sonra ise dersin tamamen programdan kaldırıldığı görülmektedir. Dâru'lmuallimîn-i İdâdî'nin programında Ahlâk derslerinin yer almadığı programda ağırlıklı olarak dil eğitiminin öne çıkarıldığı görülmektedir.⁷⁵

5.1.6.2. Dâru'lmuallimat'ta Ahlâk Eğitimi

Yenileşme hareketlerinin neticesinde kadınların sosyal hayat içerisinde rol alması gündeme gelmiştir. Toplumun inşasında ve şekillenmesinde önemli yerinin olduğunu düşünen devlet büyükleri kadının eğitimini ön plana çıkarmışlardır. Bu sebeple çeşitli okullar açılmış ve kadınlara yönelik eğitim kurumsallaşmıştır. Önceki dönemlerde imkânı elverenler kızlar için evlerinde özel hoca tutarak eğitimlerini sağlamaya çalışmaktaydılar. Açılan okullardan birisi de bayan öğretmen yetiştiren Dâru'lmuallimât'tır. Gaye, eğitimle birlikte kadınları topluma kazandırmak ve modernleşme çabalarının genel amaçlarından biri olan kadının eğitilmesine hizmet etmektir.⁷⁶

Dâru'lmuallimât'ın açılış merasiminde kadının eğitilmesinin önemini vurgulayan Maarif Nazırı Saffet Paşa İslâm'ın kadına ve ilme değer verdiğini ifade ederek şöyle bir konuşma yapar: “Kadınlar yaratılışları gereği her türlü saygıya layıktırlar, kadınların eğitim ve öğretim görmeleri konusuna önem vermek gerekir. Çocuklar doğumundan okula başladıkları zamana kadar annelerinin yanında kalırlar ve onlardan öğrendikleri zihinlerinde yer tutar. İlim öğrenmek erkek kadın her müslümana farzdır; dolayısıyla kadınların da erkekler gibi ilim öğrenmeleri gerekir. İyi bir eğitim görmüş ve dünyanın durumunu tanımış olan kadınların her zaman namus ve saygılarını korumayı kendilerinin en önde

⁷⁴ A.g.e., s. 188.

⁷⁵ Gençcan, a.g.t., s.71.

⁷⁶ Çoban, a.g.m., s. 105

gelen görevi bileceklerinden şüphe edilemez.⁷⁷ Saffet Paşa kadınların eğitiminin önemini vurguladığı ve desteklediği konuşmasında kadının toplumsal yönüne dikkat çekmiş ve çocuğun şekillenmesinde annenin rolüne değinmiştir. Bu açıdan kadınların eğitilmesi gerektiğinin ehemmiyetini gözler önüne serdiği söylenebilir.

Dâru'lmuallimât'ın öğretim süresi iki yıl olan Sıbyan kısmının ders programında Ahlâk dersinin *Risale-i Ahlâk*, öğretim süresi üç yıl olan Dâru'lmuallimât-ı Rüşdiye de ise *İlm-i Ahlâk* adıyla okutulduğu,⁷⁸ ders programlarında farklı isimlerle yer verildiği görülmektedir. Dâru'lmuallimat görüldüğü üzere Dâru'lmuallimât-ı Sıbyan ve Rüşdiye olmak üzere iki şubeye ayrılmakta, şubelerin her ikisinde de Ahlâk dersleri yer almaktadır.

5.1.7. Dâr'ulfünûn

Tanzimat Dönemi'nde önemli bir yükseköğretim kurumudur. 198 maddelik Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 51 maddelik kısmı Dâr'ulfünûn'la ilgilidir. Programlarında dini ilimlerden arındırmanın dikkat çektiği Dâr'ulfünûn, daha sonraları bünyesinde İlahiyat Fakültesini şekillendirmiş olup üzerinde birçok araştırmalar yapılmıştır.⁷⁹ Fenler ocağı demek olan bu yükseköğretim kurumuna Dâr'ululûm da denilirdi. O tarihlerde ilim, din anlamına geldiği için Dâr'ululûm yerine, Dâr'ulfünûn, "Fenler ocağı" ismi yaygınlık kazanmıştır.⁸⁰ Bu anlamda Dâr'ulfünûn günümüz üniversitesinin fonksiyonunu icra ettiği söylenebilir. Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulum-ı Tabiiyye ve Riyaziyye⁸¹ Şubesi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Dâr'ul-Fünûn'un Hikmet (Felsefe) ve Edebiyat Şubesinde dersin İlm-i Ahlâk adıyla okutulduğu görülürken İlm-i Hukuk ve Ulum-ı Tabiiyye ve Riya-

⁷⁷ Çoban, Kadın Eğitim Kurumu Olarak Dâru'lmuallimat, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013, S. 22, s. 180.

⁷⁸ Çoban, a. g. m., s. 193-194.

⁷⁹ Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, Din Eğitimi, 3. bs., Ensar Yay., İstanbul, 2014., s.43.

⁸⁰ Gençcan, a.g.e., s.75.

⁸¹ A.y.

ziye Şubesi kısımlarında isim ve muhteva olarak görülmemektedir.⁸² Bütün alanları ihtiva eden bir programa sahip olan Dâr'ulfünûn'un Hikmet ve Edebiyat şubesi dışında diğer iki şubesinde ahlâk derslerine yer verilmemektedir.

6. Tanzimat Döneminde Ahlâkla İlgili Yazılı Eserler

Bu bölümde kaleme alınan ve okutulan ahlâk kitaplarının hangileri olduğu ve içerik olarak ihtiva ettiği konular üzerinde durulup ahlâk eğitimi ile ilgili kitaplar tanıtılmaya çalışılacaktır. Açılan okullarda eğitimin yapılabilmesi için mekân birliğinin yanı sıra araç-gereç ve okutulacak kitap birliğinin de olması gerekli bir durumdur. Klasik Osmanlı döneminde toplum ahlâki açıdan bozulmalarla karşı karşıya kalmadığı için ahlâk eğitiminin ders müfredatına yerleştirilmemiş olduğu söylenebilir. Ancak Osmanlı'nın son döneminde zihinlerin bulanması ahlâki çözümleri de beraberinde getirince Ahlâk dersleri toplum tarafından ihtiyaç olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun neticesinde devlet büyüklerinin desteğiyle programlara ahlâk dersleri konulup, bu derslerin icra edilebilmesi için kitaplar kaleme alınmış ve bastırılmıştır. O dönemde yazılmış konumuzla ilgili eserlerden bazıları şunlardır: *Mi'yar-u Hüsn-ü Ahlâk*⁸³, *İlm-i Ahlâk*⁸⁴, *Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye*⁸⁵, *Ahlâk-ı Alâ-i*⁸⁶, *Emile*⁸⁷, *Risale-i Ahlâk*, *Rehnümâ-yı Ahlâk*, *Birgivi Risalesi*, *Ahlâk-ı Hamide*⁸⁸, *Bergüzâr-ı Ahlâk*⁸⁹, *Terbiye ve Talim-i Adab ve*

⁸² A.g.t., s. 76.

⁸³ Hüseyin Tevfik, *Mi'yar-u Hüsn-ü Ahlâk*, Maarif Matbaası, 1305.

⁸⁴ Ferid, *İlm-i Ahlâk*, Şer'iyye Vekaleti Yay., Ankara, 1339/1923.

⁸⁵ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1328/1912.

⁸⁶ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâi*, Kervan Kitapçılık Ofset A.Ş Ofset, Tercüman Gazetes,,ts.

⁸⁷ J.J.Roussau, *Emile*, çev. Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılçim, Kilit Yay. Ankara, 2013.

⁸⁸ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim Ve Öğretimi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2013.

⁸⁹ İlhan Tetik, II.Abdulhamit Dönemi Ahlâk Kitapları(Risâle-i Ahkâk, İlm Ahlâk ve Bergüzâr-ı Ahlâk) Üzerine Bir İnceleme, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.59-60.

*Nesayihu'l Etfal, Nuhbetü'l Etfal*⁹⁰, *Tuhfe-i Vehbi*.⁹¹

Bu dönemde kaleme alınan Ahlâk kitaplarının içeriğine bakıldığında ağırlıklı olarak ahlâki tavsiyelerin yanında bir takım kaçınılması lüzumlu hususlara temas edilirken ibadet, ilim, riayet, yalan, gıybet, ikiyüzlülük, riyâkarlık⁹² gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Bunun yanı sıra hayvanata karşı vezaif, Ebnâ-yı cinsimize karşı vazifelerimiz gibi çeşitli taksimat yapılmıştır. Hayvanlara karşı vazifeden kastedilen onlara zahmet vermemek gerektiği ve hayvanlara iyi muamelenin insanın menfaati icabı olduğudur. Ebnâ-yı cinsimize karşı vazifelerimiz ile Hak Teâlâya karşı vezaifimiz arasında bir bağ kurularak adalet ve merhamet konusu önem ve farklılıkları, her doğruyu her yerde söylememek, kimseyi aldatmamak, insanların mahvolmasına sebep olacağı için yalan söylememek, emanete ihanet etmemek, başkasının malına el sürmemek, sadaka, iftira, laf taşımak, farklı din mensuplarına saygı, her şeye itiraz etmemek, efkâr-ı âliyye hürmet, fertlerin hükümete karşı vazifeleri; kanunlara itaat, askerlik, vergi, vatanın terakkisi ve muhafazası, memleketin ticaret ve sanatta ilerlemesi için çalışmanın gerekliliği, devlet kademesinde memur olmanın önemi ve memurların vasıfları, kişinin nefesine karşı başlıca vazifesi hayat ve sıhhatini koruması, irade terbiyesi için sahip olunması, öğrenilmesi ve terbiye edilmesi gerekli vazifeler, anne-babaya hürmet, hizmetkârın terbiyesi, âdâb-ı muâşeret, hıfz-ı sıhhat ve mekteplerle ilgili bir takım öğütler, kişinin dini vazifelere hassas davranması gerektiği⁹³ gibi çeşitli konular ahlâki açıdan ele alınmış ve bu konular okullarda ahlâk derslerinde işlenmiştir. Bu kitaplarda batıl inanç diyebileceğimiz öğrencileri doğrudan ilgilendirmeyen bilgiler de yer almaktadır. Örneğin; bir kadının hem iffetli hem güzel olamayacağı, bunun için orta güzellikte bir kadını tercih etmek gerektiğinden bahsedilmiştir. Alınacak kadının babası veya velisi hangi meslekte ise evlenecek erkeğin de kızın babasıyla meslek

⁹⁰ Gençcan, a.g.t.

⁹¹ Sûmbülzâde Vehbi, a.g.e.

⁹² Gençcan, a.g.t., s.79.

⁹³ Pehlivan Ağırakça, a.g.e., s.359.

bakımından uyumlu olması gerektiğinden bahsedilmiştir.⁹⁴ Kitaplar da yer alan konuların toplum içerisinde ahlâki değerleri inşa etmeye yönelik olduğu kadar, insanların zihinlerinin batıl ve hurafe düşüncelerle meşgul edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu değerlerin toplumda yayılmasının eğitim kurumlarınca sağlanacağına bilincinde olan devlet büyüklerinin, ders programlarında ahlâk derslerine yer vererek toplumda huzur ve güveni tesis etmek için çaba sarf ettikleri görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti son dönemde ihtişamını kaybederken, Tanzimat ile varlığını koruma ve çöküşten kurtulma çabası içerisine girmiş; kurtuluş yolu olarak Batı'nın üstünlüğünü kabul etme, Batı'ya açılma ve Batı referanslı yenileşme çabalarıyla elde edilen sonuçları uygulamakta bulmuş; bu durum ülke içerisinde eski-yeni çatışması gibi bir takım ayrışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Eski kurumlar olan Sıbyan mektepleri Tanzimat döneminde varlığını devam ettirirken, Medreseler kabuğuna çekilmiş, Medrese ve Enderun'un yerini, Batı tarzında Rüşdiye, İbtidai, Sultaniler, Dâru'lmuallimîn, Dâru'lmuallimât, Dâru'lfünûn gibi örgün eğitim kurumları almıştır.

Toplumun varlığı, huzuru ve bekası için ahlâki anlamda donanımlı olması gerekir. Son dönemde Osmanlı Devleti'ni rahatsız eden problemlerden birisi de toplum içerisinde ahlâki yozlaşmanın artmasıydı. Bu sebeple açılan yeni okulların programlarına ahlâk derslerinin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Ancak Klasik Osmanlı dönemi eğitim kurumlarında dini ağırlıklı bir ahlâk eğitimi söz konusuysen Batı tarzı okulların programlarında dinden uzak bir ahlâki eğitimin verilmesi amaçlanmıştır. Örgün ve yaygın eğitimin gerçekleştirildiği kurumlarda verilen ahlâk dersleri okulların tamamında aynı değildi. Sıbyan mektebi, İbtidai ve Rüşdiyelerde yer alan dersler, ayrılan zaman dilimi açısından farklılık arz etmektedir. Sultanilerde ise ilk olarak "Ahlâk ve

⁹⁴ Tetik, a.g.t., s.59-60.

Adab” dersi başlığında işlenirken sonraları “İlm-i Ahlâk”, “Ahlâk ve Mantık”, daha sonra ise “Malumat-ı Medeniye” son olarak da “Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye” adını alarak muhteva değişikliğine uğramıştır. Osmanlı döneminde Öğretmen yetiştiren okullar söz konusu değildi; ancak Tanzimat dönemiyle birlikte yeni usulle öğretmen yetiştiren okullar da gündeme gelmiş, bunlarda da Ahlâk derslerine yer verilmiştir. Mekteplerin programlarında *Ahlâk ve İlm-i Ahlâk* olarak yer alan ders, zamanla *Usul-i Tedris ve Terbiye-i Ahlâk* adıyla okutulmuş, daha sonra ise *Malûmat-ı Medeniye ve Ahlâkiye* adını alarak ders programlarında yer almıştır. Dârü’lmuallimât’a göre Dâr’ulmuallimîn’in ders programlarında Ahlâk derslerine daha az yer verildiği söylenebilir. Dârü’lmuallimât’ta Ahlâk derslerine daha fazla yer verilmesi kız çocuklarını ahlâkî açıdan olgunlaştırarak, sağlıklı bir nesil yetiştirilmesinde ilk adımın geleceğin anneleri olarak onların elinden geçtiğini ve bu hususta hassas davranılması gerektiğinin ortaya konulmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Yüksek Öğretim Kurumu olan Dâr’ulfunûn’un ise sadece ilk subesinde *Ahlâk* derslerine yer verilmiştir.

Osmanlı’nın ilk dönemlerinde Ahlâk dersleri Kur’an-ı Kerim, İlmihal ve Tecvid gibi derslerin yanında verilir, ayrı bir ders olarak okutulmazdı. Buna bağlı olarak çocuklar hem dinlerini öğreniyor hem de ahlâkî eğitimlerini alıyorlardı. Ancak Tanzimat’tan sonra dini eğitimin geri plana itilmesi dinden uzak bir ahlâk anlayışını meydana getirmiştir. Bu durum gelenek ve nakilden uzak bir ahlâk anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı’nın son döneminde ahlâkın korunması ve düzenin sağlanması için okul açılmasının yanında diğer bir çalışma da mekteplerde okutulacak ahlâk kitaplarının kalem alınması ve basılmasıdır. Ancak basılan kitapların içeriğine bakıldığında lehte ve aleyhte konulara yer verildiği gibi öğrencilerin ilgi alanına yönelik olmayan konuların da öğretildiği görülmektedir. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar ahlâk dersleri sürekli olarak isim ve içerik değişikliğine uğramıştır. II. Meşrutiyet’ten sonra ahlâk anlayışı değişikliğe uğrayarak millî bir ahlâk anlayışı gündeme gelmiş, Cumhu-

riyet döneminden itibaren bu anlayış ahlâk eğitiminde kabul görmüştür. Sürekli değişikliğe uğrayan dersin ne kadar faydalı olabildiği sorusu da zihinlerde cevap bekleyen bir soru olarak yer edinmektedir. Bunun neticesinde İslâmî olan Osmanlı'nın ahlâk anlayışı millî bir ahlâk anlayışı formatına dönüşmüştür.

Tanzimat Dönemi ahlâk eğitimi değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılması mümkündür.

1. Eski eğitim kurumlarına dokunulmadan eski ve yeni ikilemi ile birlikte örgün ve yaygın eğitim kurumlarında ahlâk eğitimi verilmeye çalışılmıştır.

2. Daha önceleri ders programlarında müstakil olarak yer almayan Ahlâk dersleri, Tanzimat döneminden itibaren ders programları arasında görülmüştür.

3. Batı kurtuluş modeli olarak alınmış, ancak bu durumun kendi benliğimizi kaybetmemize sebep olabileceği öngörülememiştir.

4. Tanzimat döneminde ahlâki eğitimin teorik boyuttan ziyade pratik boyutuna da ağırlık verilmiştir.

5. Bu süreçte Batı'dan neyi, ne kadar ve nasıl almamız gerektiği hususunda yöneticilerin zihinlerinin yeterince dinlenmediği da görülmektedir.

Bibliyografya

AĞIRAKÇA PEHLİVAN, Gülsüm, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2013.

AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, Beyan Yay., İstanbul, 2012.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, Sad. Ali Arslan Aydın, Yasin Yay., İstanbul, 2014.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Bs. 23, Ankara, 2013.

-----, *Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları*, ts.

AYHAN, Halis, *Türkiye'deki Eğitimi Gelişimine ve Din Eğitimi-ne Genel Bir Bakış*, ts.

- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, *Din ve Hayat*, Çev. Abdullah Özbek, Esra Yay., İstanbul, 1996.
- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 1984.
- CİHAN, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yay., İstanbul, 2007.
- ÇAĞIRICI, Mustafa, “*Ahlâk*”, İslâm’ da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, C.I, İFAV Yay., İstanbul, 1997.
- ÇOBAN, Mustafa, *Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012.
- , *Kadın Eğitim Kurumu Olarak Dârulmuallimat*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013.
- DOĞAN, Recai, EGE, Remziye, *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yay. Ankara, 2013.
- ERDEM, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 2006.
- FERİD, *İlm-i Ahlâk, Şer’iyye Vekaleti* Yay., Ankara, 1339/1923.
- FERİD, *Mebadi-u Felsefe İlm-i Ahlâk*, Vilayet Matbaa., Ankara, 1339-1341, Mukaddime.
- FORTNA, Benjamin C., “*Son Dönem Osmanlı “Seküler” Devlet Okullarında İslâm Ahlâkı*” *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yay., Ankara, 2013.
- GENÇCAN, Mehmet, *Tanzimat Dönemi Ahlâk Öğretimi (1839-1876)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.
- GURBETOĞLU, Ali, *II.Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlâk Eğitimi ve Ahlâki Değerler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Haziran 2007.
- KAYA, Umut, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’ da Ahlâk Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 2013.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, Bilge Yay.İstanbul, 2004.

- KILIÇ, Recep, *Ahlâk'ın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., VII Bs., Ankara, 2012.
- KINALIZÂDE Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâ'i*, Kervan Kitapçılık Ofset A.ş Ofset, Tercüman Gazetesi, ts.
- KÖYLÜ, Mustafa, ALTAŞ, Nurullah, *Din Eğitimi*, 3. bs., Ensar Yay., İstanbul, 2014.
- KÜÇÜK, Hasan, *İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistemik Problemler*, Dersaadet Yay., İstanbul, 1980.
- ROUSSAU, J.J., *Emile*, Çev. Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılçim, Kilit Yay., Ankara, 2013.
- SEYDİ, Ali, *Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye*, ArtinAsaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1328/1912.
- Sümbül-Zade Vehbi, *Tuhfe-i Vehbi*, Haz. Ahmet Yenikale, Ukte Yay., Kahramanmaraş, 2012.
- TATAR, Burhanettin, "Ahlâk'ın Kaynağı", İslâm'a Giriş Ana Konularıyla Yaklaşımlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- TETİK, İlhan, *II. Abdulhamit Dönemi Ahlak Kitapları (Risale-i Ahlak, İlm-i Ahlak ve Bergüzâr-ı Ahlak) Üzerine Bir İnceleme*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- TEVFİK, Hüseyin, *Mi'yar-u Hüsn-ü Ahlak*, Maarif Matbaası, 1305/1889.
- TOLSTOY, Leo Nikolayeviç, *Din Nedir?*, Çev. Murat Çiftkaya, Kaknüs Yay., IV. Bs., İstanbul, 1998.
- www.tarihtarih.com., GELİŞLİ, Yücel, *Osmanlı İlköğretim Kurumlarında Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)* 28.02.2015
- www.yetenek.com., *1856-1879 Döneminde Osmanlı Milli Eğitim Sisteminde Reform Çalışmalarının Yapısı ve Seyri*, (25.01.2015)
- YAKUBOĞLU, Kenan, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2006.
- YAZIBAŞI, Muhammed Ali, *Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi ve Öğretimi*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 2014.